

Ўзбекистонда жамоатчилик назоратини такомиллаштириш масалалари

*Норқулов Хусниддин,
“Маҳалла ва оила” илмий-тадқиқот
институтини катта илмий ходими,
педагогика фанлари номзоди, доцент.
e-mail: norqulov69@mail.ru.*

Жамоатчилик назорати фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг муҳим шартини ҳисобланади. Жамоатчилик назорати бўлмаган ёки жамоатчилик назорати етарли даражада кучга эга бўлмаган мамлакатда фуқаролик жамияти шаклланишини ҳам тасаввур қилиш қийин. Жамоатчилик назоратини ташкил қилиш масалаларини таҳлил қилишдан аввал “жамоатчилик назорати” тушунчасининг турдош тушунчалар билан умумий жиҳатлари ва тафовутларини аниқлаб олиш лозим.

Давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномасида тўғри танқид қилганидек, “... бугунги кунга қадар давлат органлари фаолияти устидан самарали жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг аниқ ҳуқуқий механизмлари яратилмаган. Бу эса нодавлат ноижорат ташкилотлари томонидан давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятини ҳолисона баҳолашга ҳалақит бермоқда. Шундан келиб чиқиб, давлат ва жамият бошқарувида жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг таъсирчан ва амалий механизмларини жорий этиш мақсадида “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги қонунни қабул қилиш зарур. Шу муносабат билан барча давлат органлари қошида фаолият олиб борадиган жамоатчилик кенгашлари ташкил этишни таклиф қиламан. Мазкур жамоатчилик кенгашлари давлат органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлайдиган, уларни аҳоли билан бевосита боғлайдиган кўприк вазифасини бажариши лозим”[1].

Жамоатчилик назорати – жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш ўта муҳим амалиёт саналади. Уни фуқаролар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, шунингдек, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда рўйхатга олинган нодавлат ноижорат ташкилотлари, оммавий ахборот воситалари қонунчилик доирасида давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари ҳамда нодавлат ташкилотлар фаолияти устидан амалга оширади.

Назарий томондан қараганда, “жамоатчилик назорати” бу – давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари ҳамда улар мансабдор шахслари фаолияти устидан фуқаролар, уларнинг бирлашмалари ва ўзини-ўзи бошқариш органлари, фуқаролик жамиятининг бошқа тузилмалари (институтлари), шунингдек, давлат ва нодавлат ташкилотлари таркибида тузилган жамоатчилик назорати органлари томонидан қонун доирасида олиб бориладиган назорат тушунилади.

Сўнгги йилларда “Нодавлат ноижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги, “Жамоат фондлари тўғрисида”ги, “Ҳомийлик тўғрисида”ги, янги таҳрирдаги “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги, “Экологик назорат тўғрисида”ги ҳамда “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил февралдаги “Маҳалла институтини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари

тўғрисида”ги ПФ - 4944-сонли фармони, Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 12 апрелдаги “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги 474-сон Қонуни ва бошқа қатор ҳужжатлар қабул қилинди ва улар фуқаролик жамияти институтлари ижтимоий фаоллигини кучайтиришда муҳим омил вазифасини бажармоқда.

Фуқаролик жамияти институтлари ўз ташаббуслари билан шаклланадиган ва ўзини ўзи бошқарадиган институтлар ҳисобланади. Лекин ана шу ўзини ўзи бошқарадиган институтлар ўзига ўхшаш бошқа институтлар билан мутаносиб равишда фаолият юритишлари учун улар муайян даражада ривожланган бўлишлари керак. Шунинг учун ҳам фуқаролик жамияти институтлари ўша муайян даражага етгунларича уларга давлатнинг мадади зарур бўлади.

Фуқароларимизнинг жамият ва давлат ишларини бошқаришда иштирок этишлари давлат органларининг фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ривожлантириш ва такомиллаштириш йўли билан амалга оширилишининг Конституцияда мустаҳкамлаб қўйилиши жамоатчилик назоратига мамлакатимизда қанчалик катта аҳамият берилаётганининг белгисидир.

Жамоатчилик назорати фуқаролик жамияти институтларининг шаклланиши ва ривожланиши билан боғлиқ тарзда ривожланиб боради. Фуқаролик жамияти ривожланиб боргани сари жамоатчилик назорати учун кенгроқ имкониятлар ва истиқболлар пайдо бўлади. Жамоатчилик назоратининг ривожланиши фуқаролик институтларининг ривожланишига олиб келади. Ривожланган ва кенг қулоч ёйган жамоатчилик назоратини фуқаролик жамиятисиз тасаввур қилиб бўлмаганидек, фуқаролик жамиятининг ривожланишини ҳам жамоатчилик назоратисиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Фуқаролик жамияти жамоатчилик назорати ривожланиши учун имкониятлар яратишининг сабаби шундаки, том маънодаги самарали, мустақил ва холис жамоатчилик назоратини иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан эркин фуқаролар ва уларнинг бирлашмаларигина амалга ошириши мумкин.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган туб ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар ва модернизациялаш шароитида жамоатчилик назорати мазмунида ана шундай ўзгаришлар ўз ифодасини топади. Бу эса фаолият субъекти бўлган ҳар бир шахс ўз зиммасига муайян мажбуриятларни олиш билан бирга, бошқалардан, давлат ҳокимияти органларидан уларнинг зиммасидаги мажбуриятларни, вазифаларни бажаришларини талаб қилиши мумкинлигини англайди.

Мамлакатнинг барқарор ривожланишида жамият ва шахснинг муносабатларини тартибга солувчи асосий механизмлардан бири бўлган давлат назорати муҳим рол ўйнайди. Айни пайтда жамият, ундаги фуқаролик институтлари ва барча фуқаролар жамоатчилик назорати орқали давлат ва бошқарув субъектларининг фаолиятини мавжуд ижтимоий меъёрлар, қадриятлар, ҳуқуқий андозалар ёрдамида назорат қилади.

Жамоат ташкилотлари давлат ҳокимияти органлари билан бирга назорат ишларини олиб боришлари ва зарур ҳолларда давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини олиб боришлари ҳам мумкин. Бу икки вазият бир-бирини инкор қилмайди.

Ғарбда эса фуқаролик жамияти тушунчаси XVII-XVIII асрларда вужудга келганлигини кўришимиз мумкин. Европада биринчи бўлиб, яъни Францияда

“Фуқаро ҳуқуқлари” декларациясининг қабул қилиниши билан фуқаролик жамияти тушунчаси истилоҳга киритилган. Шу ўринда очиғини тан олиб айтиш керакки, бугунги кунда Ғарб мамлакатларида жамоатчилик назорати, унинг механизмлари анча такомиллашиб кетган. Буни биргина Европа давлатларидаги оммавий ахборот воситалари фаолиятида ҳам кузатиш мумкин.

Давлат бошқаруви органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратининг олиб борилиши бўйича буюк алломалар ва файласуфлар ҳам ўз асарларида келтириб ўтишган. Масалан, қадимги юнон файласуфи Аристотель (милоддан аввалги 384-322) ўзининг асарларида халқнинг мансабдор шахслари ва ҳукмдорлар устидан назоратини давлатнинг сиёсий барқарорлиги ҳамда гуллаб яшнашининг энг муҳим шартларидан бири деб ҳисоблаган.

Инсоният тафаккури тамаддунида ўз асарлари билан жуда кўп из қолдирган Абу Наср Форобийнинг (873-950) “Фозил одамлар шаҳри” асарида қонун устувор бўлган, адолатли жамият тушунчаси теран таҳлил қилинган. Фуқаролик жамиятининг ҳар бир ахлоқли аъзосида ўн икки хислат бўлиши керак. Жумладан, у “... ўз табиати билан адолатни севадиган ва адолат учун курашувчиларни қўллайдиган бўлсин, адолатсизликка, жабр-зулм ўтказувчиларга нафрат билан қарайдиган бўлсин, ўз одамлари ва бошқаларга адолатли бўлсин, гўзал ва яхши ҳисобланган нарсаларни барчага тақдим этган ҳолда одамларни адолатга тарғиб этадиган, адолатсиз оқибатларини йўқотадиган, уларга йўл қўймайдиган бўлсин” [2, 287], дейилади.

Ушбу қарашларидан маълумки, адолат учун курашиш, ҳақиқатни ҳар нарсадан устун деб билиш, энг муҳими, яхши инсоний фазилатларга эга бўлиш жамият аъзоларининг бош мақсади бўлиши керак. Жамият аъзолари маънавиятли ва маърифатли, ижтимоий масъулияти юксак бўлиши лозимлигини қайд этади. Ҳукмдорларнинг аҳоли олдида ҳисоб бериб туришлари ва уларнинг қонунларга сўзсиз бўйсунушлари зарурлиги алоҳида таъкидланади.

Жамоатчилик назоратини амалга оширишда ҳуқуқий меъёрларнинг асос вазифасини бажариши жамоатчилик назоратининг ҳар бир қадами мавжуд қонунлар асосида қўйилишини тақозо этади. Айни пайтда фуқаролик жамиятини ривожлантириш, ҳуқуқий давлатни барпо этиш йўлида амалга оширилаётган жамоатчилик назоратининг ўзи ҳам мавжуд қонуний меъёрларга асосланиши лозим.

Нодавлат ва нотижорат ташкилотларнинг вужудга келиши объектив воқеликнинг инъикоси бўлиб, ҳатто энг ривожланган демократик мамлакатларда ҳам давлат ўзининг фуқароларига ўз органлари ва мансабдор шахсларининг суиистеъмолликлардан холи эканига тўла қафолат беролмайди.

Демократия феноменининг йирик тадқиқотчиларидан бўлган француз файласуфи Алексис де Токвиль (1805-1859) демократик тузумнинг моҳияти ҳукуматнинг ҳокимиятини чеклашда, деб талқин қилган эди. Инсоннинг ҳуқуқини ҳукумат эмас, биринчи навбатда, қонун, шахснинг ўзи ва жамият ҳимоя қилиши керак. Демократик жамиятда жамоат бирлашмаларининг вужудга келиши жамиятни бошқариш қонунларидан бири бўлибгина қолмай, мутлақ зарурий қонун ҳамдир. Де Токвилнинг фикрига кўра, **“Дунёдаги мамлакатлар орасида энг демократик мамлакат фуқаролари мақсадга етишишда ўзаро**

маслаҳатлашиш асосида иш кўрадиган ва мазкур жамоавий ҳаракат усулини бошқалардан кўра кўпроқ қўллайдиган мамлакатдир” [3, 182].

Жамоатчилик назорати қуйидаги ўзига хос **хусусиятларга** эга:

– у жамият ва унинг алоҳида институтларини бошқариш, жамиятнинг барча аъзолари эҳтиёжлари ва манфаатларини уйғунлаштириш шакли сифатида намоён бўлади;

– мамлакатдаги турли ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини уйғунлаштиришда ва бу манфаатлар ўртасида низолар келиб чиқишининг олдини олишда муҳим восита ҳисобланади;

– жамиятдаги тезкор ҳал қилиниши лозим бўлган вазифаларни бажаришда жамиятнинг куч-ғайратини бирлаштириш ва мувофиқлаштириш вазифасини бажаради;

– жамиятда мавжуд бўлган ижтимоий меъёрларнинг бажарилишини кафолатлайдиган восита ҳисобланади.

Давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини олиб борувчи институтлар жумласига **қуйидагиларни** киритиш мумкин:

– мамлакатдаги турли ижтимоий-маданий ҳамда касбий гуруҳларнинг манфаатларини ҳимоя қилувчи сиёсий партиялар. (Сайловчилар сайлов жараёнида у ёки бу партияга овоз берар экан, ижроия ҳокимияти органлари фаолиятини бевосита назорат қилади. Айтиш пайтда улар овоз бермаган партияларнинг фаолиятига ишончсизлик билдирган ҳисобланади);

– меҳнаткашларнинг манфаатларини тақдим ва ҳимоя қилиш мақсадида тузилган касаба уюшмалари;

– ноτιжорат характерга эга бўлган жамоат ташкилотлари ва уюшмалари. (Мазкур уюшма ва ташкилотлар давлат ҳокимияти органлари олдида фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини тақдим қилиш ҳамда ҳимоя қилиш мақсадида тузилади);

– мамлакатда жамоат-давлат тузилмалар қаторига турли вазирликлар ва идоралар қошида ташкил этилган жамоатчилик кенгашлари ва уюшмалари;

– мамлакат ҳудудида жамоатчилик ҳокимиятининг қуйи бўғини ҳисобланадиган маҳалла институтининг фаолияти аҳолини ўзининг эҳтиёж ва манфаатларини қондириш ва ҳимоя қилиш мақсадида уюштиришга йўналтирилган бўлади.

Ижтимоий тараққиётнинг умумий қонуниятларидан бири шундаки, жамият ўсиб, ривожланиб бориши жараёнида оддий халқ ва ҳокимият ўртасидаги бевосита алоқалар мураккаблашиб боради. Масалан, қишлоқ жойларда ҳар бир фуқаро қишлоқ оқсоқоли билан бевосита мулоқот қилиш имкониятига эга. Шаҳарларда, айниқса, катта шаҳарларда истиқомат қилаётган фуқаролар бундай имкониятга эга эмас. Бундай шаҳарларда ҳар доим воситачилар пайдо бўладики, улар **бир томондан**, халқнинг эҳтиёжи ва кайфиятини юқори идораларга етказиб турса, **иккинчи томондан**, ҳокимият фаолияти тўғрисида аҳолига ахборот етказиб туради. Ана шундай воситачилар жумласига оммавий ахборот воситалари, реклама ва пиар агентликларини киритиш мумкин. Шундан хулоса қилиб айтиш мумкинки, халқ ва ҳокимият ўртасидаги ўзаро муносабатларни икки турга бўлиш мумкин:

1. Унчалик катта бўлмаган ижтимоий тизимлар учун хос бўлган бевосита ўзаро таъсир.

2. Шаҳарлар ва умуман, катта ижтимоий тизимларда ҳокимият ва аҳоли ўртасида бевосита ўзаро таъсир вужудга келади. Бунда воситачилик вазифасини оммавий ахборот воситалари, ПИАР ва реклама агентликлари кабилар бажаришади.

Жамоатчилик назорати оммавий ахборот воситалари, нодавлат нотижорат ташкилотлар ва бошқа ташкилотлар билан ҳамкорликда амалга оширилиши мумкинлиги, давлат органлари фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига жамоатчилик назоратини амалга оширишда кўмаклашиши ва қонун ҳужжатларига мувофиқ уларнинг муурожаатлари юзасидан ўз вақтида чора-тадбирлар кўриши шартлигига оид нормалар ҳам мустаҳкамланди. Бу эса, ўз навбатида, бугунги кунда фуқаролик жамияти институтлари, жумладан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари жамоатчилик назоратини амалга оширувчи субъект сифатида фуқароларнинг давлат билан ўзаро самарали алоқасини таъминлаш, одамларнинг кайфиятини, мамлакатда кечаётган ўзгаришларга муносабатини аниқлашнинг муҳим воситаларидан бирига айланаётганлигидан далолатдир.

Жамоатчилик назорати натижалари бўйича фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан муҳокамалар, жамоат эшитувлари, мунозаралар ва оммавий ахборот воситаларида чиқишлар ташкил этилиши мумкин. Муҳокамалар, жамоат эшитувлари ва мунозараларга фаолияти устидан жамоатчилик назорати амалга оширилган давлат органи мансабдор шахслари ва бошқа ишчилари ҳам таклиф қилинади.

Жамоатчилик назорати натижалари бўйича фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан тайёрланган қарорлари, таклифлари, хулосалари давлат органлари томонидан мажбурий тартибда ўттиз кун ичида кўриб чиқилади ҳамда кўриб чиқиш натижалари тўғрисида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига ёзма равишда жавоб берилади. Лекин қонун уларга берган шундай катта ваколатлардан қай даражада фойдаланилаяпти, деган ҳақли савол туғилади. Очигини тан олиб айтиш керак, ҳамма маҳаллалар ҳам буни етарлича ўз ўрнига қўйган деб айтиш қийин. Агар бу бўйича таҳлил ўтказилса, мавжуд камчиликлар рўй-рост кўриниб қолади.

Маҳаллаларда жамоатчилик эшитувларини ташкил этиш жамоатчилик назоратини амалга ошириш механизмларидан биридир. Лекин, очигини айтганда, аксарият фуқаролар йиғинлари қонунда белгиланган бу муҳим ваколатларидан тўлалигича фойдаланаётганлари йўқ. Тўғриси айтганда, айрим фуқаролар йиғинлари Кенгаши йил давомида бир марта ҳам бундай жамоатчилик эшитувларини ташкил этмайди. Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг кўплаб ваколатлари фуқаролик жамияти институтларига берилаётган бир пайтда улар ўзларининг барча ваколатларидан тўлалигича фойдаланиши лозим. Шунда давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари ўз фаолиятига алоҳида масъулият ва жавобгарлик билан ёндашади. Бунинг бир қатор объектив ва субъектив сабаблари бор. Нима бўлганда ҳам бугунги шиддатли ислохотлар жараёнида ҳар бир фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ўзларига қонун

билан берилган ваколатлардан унумли фойдаланиб, жамоатчилик назоратини амалга оширишлари лозим.

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини ривожлантириш икки йўналишда олиб борилмоқда. **Биринчидан**, давлат ўзининг бош бошқарув субъекти мақомини сақлаган ҳолда жамоат ташкилотлари билан алоқаларни янги асосга ўтказмоқда. Энди давлат ўзининг муайян функцияларини жамоат ташкилотларига ўтказмоқда, бир қатор ваколатларини, ҳуқуқ ва ресурсларни уларга бермоқда. Шу йўл билан давлат жамоат ташкилотларининг ўзини ўзи бошқариш имкониятларини кенгайтирмоқда.

Иккинчидан, жамият жамоат ташкилотларини ривожлантириш орқали уларнинг улкан салоҳиятларини мамлакатни бошқариш йўналишида фаоллаштирмоқда. Айти пайтда фуқаролик жамияти институтлари жамоатчилик назорати ёрдамида ички ишлар органлари фаолиятига халақит бермаган ҳолда уни бошқариш механизмларини такомиллаштиришга, коррупцияга қарши салоҳиятини оширишга, жиноятчиликка қарши кураш профилактикасини ташкил этиш сифатини яхшилашга катта ёрдам кўрсатади.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида давлатимиз ижтимоий давлат экани мустақамлаб қўйилган. Жамоатчилик назорати давлатнинг ижтимоийлигини таъминлайдиган муҳим омилдир. Жамоатчилик назорати қанчалик кучли бўлса, давлатнинг ижтимоийлик даражаси шунчалик юқори бўлади.

Фуқаролик жамияти институтлари жумласига жамоат бирлашмалари, сиёсий партиялар, ёшлар, хотин-қизлар ҳаракатлари, экологик ҳаракат, турли жамғармалар, уюшмалар киради. Бу институтлар том маънода жамоат бирлашмаларидир. Конституциямизнинг XIII бобида жамоат бирлашмаларига қуйидагича: **“Ўзбекистон Республикаси қонунида белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, олимларнинг жамиятлари, хотин-қизлар, фахрийлар ва ёшлар ташкилотлари, ижодий уюшмалар, оммавий ҳаракатлар ва фуқароларнинг бошқа уюшмалари жамоат бирлашмалари сифатида эътироф этилади”** [4, 8], – деб таъриф берилади. Таърифдан кўриниб турибдики, барча фуқаролик жамияти институтларини жамоат бирлашмалари ташкил қилади.

Маҳалла институти тизимида жамоатчилик назоратини таъминлашга доир қонунчилик масалалари катта аҳамиятга эга. Шунини қайд этиш жоизки, жамоатчилик назоратини амалга оширишда ҳуқуқий меъёрлар пойдевор вазифасини бажаради. Ҳуқуқий меъёрларнинг асос вазифасини бажариши жамоатчилик назоратининг ҳар бир қадами мавжуд ҳужжатлар асосида қўйилишини тақозо этади.

Бинобарин, мамлакатимизда жамоатчилик назоратига алоқадор қонунларнинг пухта ўйлаб тузилаётгани ва қабул қилинаётгани давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти тўғрисидаги ахборот жумласига норматив ва бошқа ҳужжатларнинг лойиҳалари тўғрисидаги маълумотлар киритилганида ҳам намоён бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 3 февралда қабул қилинган **“Маҳалла институти янада такомиллаштириш чора-тадбирлари**

тўғрисида”ги ПФ-4944-сон Фармони [5] фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни самарали ҳал қилишдаги ролини ошириш, уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ҳамда давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтлари билан ўзаро ҳамкорлигини янада ривожлантиришга қаратилган ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирларни белгилаб берди.

2019 йил 2 апрелда қабул қилинган “Аҳоли муаммолари билан ишлашда маҳалла институтининг мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармон [6] эса фуқаролар йиғинларининг уйма-уй юриб аҳоли муаммоларини аниқлаб, оғирини енгил қилиш борасида давлат идоралари, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхоналари ва ҳудудларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича секторлар билан ҳамкорлигини кучайтириш, моддий-техника таъминотини яхшилаш ҳамда соҳа ходимлари меҳнатини муносиб баҳолаш юзасидан аниқ чора-тадбирларни белгилаб берди.

Айни пайтда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралда қабул қилинган “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5938-сон Фармони [7] фуқаролар йиғинларига хос бўлмаган функциялар юклатилаётганлиги, уларнинг бошқа қуйи идоралар билан ҳамкорлиги тизимли йўлга қўйилмаганлиги, оила, хотин-қизлар ва кексаларга ёрдам кўрсатишнинг яхлит тизими мавжуд эмаслиги, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш бўйича кўрилатган чоралар самарали натижа бермаётганлиги жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш ва қонун устуворлигини таъминлашга салбий таъсир кўрсатаётганлигини инobatга олиб, мазкур соҳада мақсадли ҳамда манзилли чора-тадбирларни белгилаб берди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 32-моддасига иккинчи қисми сифатида киритилган норма мамлакатимизда жамоатчилик назорати тушунчаси, унинг турлари ва шакллари, уни амалга ошириш принциплари ҳамда уларни амалга татбиқ қилишнинг ҳуқуқий механизмларини мустаҳкамловчи “Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонунни қабул қилишнинг нақадар муҳим эканлигини кўрсатади.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили”да амалга оширишга оид давлат Дастурининг 33-бандида давлат ва жамият бошқарувида жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг таъсирчан ва амалий механизмларини жорий этишни назарда тутувчи “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини қабул қилиш вазифаси белгиланди [8].

Ўзбекистон Республикасининг “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонуни Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик палатаси томонидан 2017 йил 15 ноябрь куни қабул қилинди. Сенат томонидан 2018 йил 29 мартда маъқулланди ва

Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2018 йилнинг 12 апрелида имзоланиб, эртасига матбуотда эълон қилинди ва кучга кирди [9].

Ўзбекистон Республикасининг “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонуни 21 моддадан иборат бўлиб, унда жамоатчилик назорати субъектлари, объекти, асосий принциплари, шакллари, жамоатчилик назорати субъектларининг ҳамда давлат органларининг жамоатчилик назорати соҳасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари, жамоатчилик назоратининг натижалари, мазкур Қонунни бузганлик учун жавобгарлик масалалари ўз ифодасини топган.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, айрим ривожланган хорижий давлатлар масалан, АҚШ, Англия, Германия, Франция каби давлатлар қонунчилик тажрибасида жамоатчилик назорати тўғрисида алоҳида қонун мавжуд эмас. Бироқ шундай бўлса-да, жамоатчилик назорати бошқа қонун ҳужжатларида ўз ифодасини топган. Ушбу давлатлар қонунчилик амалиётида жамоатчилик назоратининг субъектлари бўлиб асосан фуқаролар, жамоат кенгашлари, илмий муассасалар, нодавлат ва ношароит ташкилотлари ҳамда ОАВ ҳисобланади.

Фуқаролик жамиятининг муҳим белгиларидан яна бири қонунлар ижросини таъминлаш, мамлакатда қабул қилинган ва амалда бўлган меъёрий ҳужжатларни ҳаётга изчил жорий қилишда давлат ҳокимияти ва бошқаруви устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш ҳисобланади.

Назоратнинг ўрнатилиши, бир томондан, давлатнинг ижрочилик фаолиятини кучайтиради, иккинчи томондан, фуқароларнинг давлат бошқарувидаги фаол иштирокини таъминлайди.

Қонун устуворлиги – барча давлат ҳокимияти органлари фаолиятида конституция, қонунлар олий юридик кучга эга бўлиб, уларнинг ҳокимият чиқарадиган бошқа ҳамма меъёрий ҳужжатлар ва йўриқномалардан устун туришидир. Қонун устуворлиги жамиятда демократия ва қонунчилик таъминланишига хизмат қилувчи тамойилдир. Бу тамойил Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15-моддасида мустаҳкамланган: **“Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг ва Қонунларининг Устунлиги сўзсиз тан олинади. Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш кўрадилар”** [10, 5].

Қонун устуворлиги тамойили, **биринчидан**, жамият ҳаётининг барча жабҳаларида қонунларнинг қатъий ҳукмронлигини билдириб, юқорида таъкидланганидек, барча давлат органлари, мансабдор шахслар ва фуқароларнинг конституция ва қонунларга сўзсиз итоат этишида; **иккинчидан**, ижтимоий муносабатларнинг жамият, фуқаро ва давлат манфаатларига мос тарзда тартибга солинганини аниқлаш, мамлакат миқёсида барқарорлик, батартиблик ва қонуний тартибот муҳити ўрнатилганида; **учинчидан**, ҳуқуқ бузилиши ҳолатларининг олдини олиш, шунингдек, ҳуқуқий муносабат иштирокчилари қонунни бузган тақдирда қонунда белгиланган тартибда жавобгарликка тортиш учун қонунларнинг ҳуқуқий асос вазифасини бажаришида намоён бўлади.

Мамлакатда ҳокимиятлар бўлиниши принципининг реал жорий этилганлиги Ўзбекистонда Конституция ва қонунлар устунлигини таъминлашнинг муҳим қафолатидир. Унга кўра, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти

бўғинлари ўзларининг конституцияда, қонунда белгиланган ваколатлари доирасида фаолият юритадилар. Улар ўртасидаги муносабатларни уйғунлаштиришда энг олий ҳакам қонундир.

“Тараққиёт стратегияси” маркази томонидан ўрганишлар якунлари жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг шаклларида фойдаланиш ва аниқ натижаларга эришиш ишлари қониқарли эмаслигидан далолат бермоқда. Айниқса, жамоатчилик эшитуви, жамоатчилик мониторинги, жамоатчилик экспертизаси каби нормалар деярли фаолиятга жорий этилмапти. Шунингдек, маҳалла фуқаролар йиғинлари томонидан ижро этувчи ҳокимият органларининг, бошқа ташкилотлар ва муассасаларнинг ҳисоботларини эшитиш амалиёти ҳанузгача йўлга қўйилмаган.

Қонунда давлат органларининг, улар мансабдор шахсларининг фаолиятига тааллуқли ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлган масалаларни муҳокама қилиш учун нодавлат ноижорат ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва оммавий ахборот воситалари жамоатчилик эшитувларини ўтказишлари мумкинлиги белгиланган бўлса-да, бу норманинг ҳам амалиётда ишлатилиши ниҳоятда суст кечмоқда. Жамоатчилик фикрини ўрганиш институтидан эса фақатгина саноқли нодавлат ташкилотлари фойдаланишмоқда, холос [11].

Ўзбекистонда давлат органларининг барча соҳалардаги фаолиятини жамоатчилик назоратига бўйсундириш катта самара беради. Жамоатчилик назорати жараёнида аниқланган қонундан четга чиқиш ҳолатлари ваколатли давлат органларига ёки жамоатчилик фикрига мурожаат этиш орқали бартараф этилади. Мазкур ҳолат жамоатчилик назорати субъектлари назоратнинг ҳам ҳуқуқий, ҳам ижтимоий механизмлардан фойдаланиши мумкинлигини англатади.

Дарҳақиқат, инсонлар бугунги кун нуқтаи назаридан фикрлаб, улар ўз ҳақ-ҳуқуқларини яхши билиб, муҳокамалар жараёнида эса ҳар қандай масалани илгари суришмоқда. Шу ўринда халқимиз уйғоқлигини ифодалайдиган яна бир мисол тариқасида, яъни жойларда дарахтларни оммавий равишда кесиш кучайиб кетган бир пайтда одамлар кескин норозилик билдирган, шунга кўра, дарахтларни сабабсиз кесишга қарши мораторий эълон қилинган эди. Шунинг ўзиёқ халқ, яъни жамоатчилик фикри қандай катта кучга, таъсирга эга эканлигини очик кўрсатиб турибди.

Кейинги йилларда мамлакатимиз парламенти ҳам замонга мос ҳолда янгиланганлигини айтиб ўтиш жоиз. Хусусан, қонун ижодкорлигига янгича ёндашилмоқда. Халқ вакиллари жойларга бориб, мавжуд вазиятни ўрганяпти, одамлар фикри билан ҳисоблашиб, олинган фикрлар асосида янги қонунлар устида ишлашмоқда. Амалдаги қонунларнинг эскирган ёки ҳаётдан узоқ меъёрлари ҳам шу мезон асосида такомиллаштирилмоқда. Натижада қонунларимиз халқ дард-у ташвиши ҳамда орзу-интилишларини ўзида мужассам этган ҳужжатлар сифатида жамият ҳаётига татбиқ этилмоқда. Зеро, қонун ишлаши учун у, аввало, халқ манфаатларига мувофиқ келиши ва хизмат қилиши лозим.

Конституция ва қонун устуворлигини таъминлашнинг галдаги шарти бу аҳолининг ҳуқуқий онги ҳамда ҳуқуқий маданиятини юксалтириш билан боғлиқ. Биз ҳар қанча халқчил қонунлар ишлаб чиқмайлик, агар инсонларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданияти етарли даражада шаклланмаган бўлса, кўзлаган

марраимизга эришишимиз қийин кечади. Шу ўринда, Конституция ҳамда қонунларга ҳурмат, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни ҳар бир инсоннинг, ҳар бир раҳбар шахсининг ҳаёт ҳамда фаолият тарзига айлантириш йўлидаги ишларимизни янада кучайтиришимиз ўринлидир.

Албатта, давлат ва жамиятнинг ривожланганлигини белгилайдиган **учта жиҳатини** келтириб ўтаемиз:

биринчидан, жамият аъзоларининг ҳуқуқий онги, ҳуқуқий маданияти, ҳуқуқий саводхонлик даражаси баланд бўлиши лозим;

иккинчидан, ривожланган жамият аъзоларининг, давлат фуқароларининг ижтимоий-сиёсий фаоллиги юксак бўлиши керак;

учинчидан, давлат фуқароларининг жамиятдаги ислохотларга нисбатан дахлдорлик туйғуси мавжуд бўлиши шарт.

Демак, ҳуқуқий онг, ҳуқуқий маданият ва ҳуқуқий саводхонлик борасида фикр юритилар экан, кўпчилигимиз фақат қонунларни билиш ёки улардан хабардорлик даражаси бўйича тушунамиз. Ҳуқуқий маданияти юксак инсонлар қонунларга итоаткор бўлади, ҳамиша унга бўйсунди ва қонунларга нисбатан ҳурмат билан қарайди. Бундай инсонлар қонунларда белгиланган қоидаларга зид ҳатти-ҳаракат қилмайди, аксинча, бошқаларни ҳам шунга даъват этади.

Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириб бориш қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлашнинг энг муҳим шартларидан бири ҳисобланади. Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига ҳурмат муносабатини шакллантиришга, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга, жамиятда фуқароларнинг ҳуқуқий саводхонлик даражасини оширишга тўсқинлик қилувчи бир қатор муаммо ва **камчиликларни** келтириб ўтиш мумкин:

– ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда, энг аввало, ҳуқуқий таълим ва тарбия борасидаги ишлар тизимли ва узвий олиб борилмаганлиги;

– узоқ йиллар давомида бу масала ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва айрим давлат органларининг иши сифатида қараб келиниб, бунда оила, маҳалла ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг иштироқи етарлича таъминланмаганлиги;

– ўз навбатида, жамоатчилик назорати институтига етарлича эътибор қаратилмаганлиги;

– ёшларнинг ҳуқуқий тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи омилларга нисбатан ҳуқуқий иммунитетни шакллантириш, ҳар бир шахсда қонунларга ва одоб-ахлоқ қоидаларига ҳурмат, миллий қадриятларга садоқат, ҳуқуқбузарликларга нисбатан муросасизлик ҳиссини уйғотиш ишига бир жамоа бўлиб ёндашилмаганлиги ва ҳоказо.

Юқоридаги муаммоларни изчил ҳал этиш, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга доир ишлар самарадорлигини янада такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январда **“Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”**ги ПФ-5618-сон Фармони [12] қабул қилинди.

Шахс хулқ-атвориға жамоатчилик таъсири катта бўлиб, уларнинг камолотга эришувида ҳамда уларда инсоний фазилатлар шаклланишида муҳим омил ҳисобланади. Шу сабабли янги жамият фуқаросини тарбиялашда жамоатчилик назорати институтидан ҳам самарали фойдаланиш фуқаролик жамиятини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Жамоатчилик назоратининг одоб-ахлоққа таъсири негизида қонунийлик, адолат, ҳақиқат, эркинлик каби тушунчалар моҳияти намоён бўлади. Шу сабабли янги жамият фуқароларининг Конституция ва қонунларни ҳурмат қилиши ҳамда унинг нормаларига риоя этиши улар хулқ-атворининг юксаклигидан далолат беради. Шунингдек, уларнинг ижтимоий фаоллиги, жамият ва давлат томонидан ижобий баҳоланадиган хулқ-атворга эга бўлиши талаб қилинади.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, қабул қилинаётган қонунлар олиб бораётган ислохотларимизга мос ва уйғун бўлган тақдирдагина кўзлаган мақсадларимизга эришамиз. Бу биз сўз юритаётган масаланинг навбатдаги муҳим шарти ҳисобланади. Яъни ҳозир амалда бўлган ҳамда замон талабларига мос келадиган қонунларни такомиллаштиришимиз, шунингдек, қонунларни ижро этиш механизмларини аниқ тизим асосида ишлаб чиқиш бугун ҳар қачонгидан ҳам муҳим ҳисобланади.

Сноски / Iqtiboslar / References.

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // Халқ сўзи, 2017 йил 22 декабрь сони.
2. Абу Наср Форобий., Фозил одамлар шахри. –Тошкент: “Янги аср авлоди”, 2016, – Б. 287.
3. Токвиль А. Демократия в Америке / А.Токвиль; пер. с фр.; предисл. Г.Дж. Ласки. – Москва: Прогресс, 1992. – 254 с.
4. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. XIII боб, жамоат бирлашмалари. 1992 йил 8 декабрь. – Б. 8.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 3 февралдаги “Маҳалла институти янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4944-сон Фармони. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 69-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.12.2018 й., 06/18/5597/2300-сон.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 2 апрелдаги “Аҳоли муаммолари билан ишлашда маҳалла институтининг мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5700-сон Фармони. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.04.2019 й., 06/19/5700/2875-сон; 17.03.2021 й., 06/21/6188/0216-сон.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институти янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5938-сон Фармони. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz), “Халқ сўзи”, 2020 йил 20 февраль.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 январдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили”да амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-5635-сонли Фармони. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 23.01.2018 й., 06/18/5308/0610-сон; 25.05.2018 й., 06/18/5447/1269-сон
9. Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 12 апрелдаги “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги ЎРҚ-474-сонли Қонуни // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.04.2018 й., 03/18/474/1062-сон.
10. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. 15-модда. – Тошкент, “Ўзбекистон”. 2019. – Б. 5.
11. Жамоатчилик назоратида жараён эмас, натижа муҳим. Электрон манба. 29.01.2020 Элдор Туляков. www.strategy.uz
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январдаги “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-5618-сонли Фармони. //Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари миллий базаси **LEX.UZ** расмий сайти. ПФ-5618. 9-январь 2019 йил.